

Když na podzim roku 1914 propukla ona válka, která si později jako první vydobyla přízvisko světová, byly obě zneprátelené strany přesvědčeny o svém rychlém vítězství. Takové naděje se však ukázaly jako liché. Celý konflikt se stále prodlužoval, což kromě jiného zapříčinilo i zmenšování zásob strategických kovů, spotřebovávaných ve velkém množství naplno pracujícím válečným průmyslem. Problémy vyvstaly především u takzvaných centrálních mocností, tedy na straně Německa a jeho spojenců: tyto státy byly totiž ze všech stran obklopeny nepřítelem a disponovaly proto pouze omezenou možností dodávek ze zahraničí.

Vzhledem k tomu, že české země tehdy tvořily nedílnou součást rakousko-uherské monarchie, panovala taková neradostná situace i zde. Vojenská správa se sice snažila hrozící nedostatek odvrátit sběrem měděných a mosazných úlomků na bojištích a pečlivým zužitkováním hutních strusek, avšak bez většího úspěchu. Proto úřady svůj zrak brzy obrátily také k soukromému majetku občanů a korporací. Prvotní výzva k „dobrovolné vlastenecké válečné sbírce kovů“ se ale nesetkala s náležitým ohlasem, a tak bylo od poloviny roku 1915 přikročeno k různým druhům nucených konfiskací (rekvizic). V nich byly nejprve zabírány pouze cínové předměty ze soukromého majetku, brzy však následovaly také měděné střechy a jejich součástky, poté i liturgické církevní předměty z mědi, cínu a jejich slitin. Nakonec padl ponurý los také na zvony.

O rekvizici zvonů bylo obyvatelstvo informováno v září 1915 ministerským výnosem. Akce byla od počátku plánována jako všeobjmající; zasahovala tedy všechny farnosti bez rozdílu a bez ohledu na vůli místních obyvatel. Aby byl získán náležitý přehled o množství a rozmístění dostupného materiálu, byli duchovní správci farností pověřeni vyhotovením výkazů všech existujících zvonů, obsahujících kromě jiného i údaj o hmotnosti a popis. Na tomto základě se pak rozhodovalo o tom, které nástroje budou sňaty a které zůstanou ušetřeny. Pro zachování liturgického i světského provozu si přitom každý farní kostel směl ponechat dva zvony, menším kostelům filiálním byl povolen zvon pouze jeden. Zároveň muselo být dodrženo pravidlo, že v rámci vikariátu (tzn. několika sousedních farností) budou odevzdány nejméně dvě třetiny váhy všech zvonů.

Samotné rekvírování započalo v srpnu 1916. Během několika měsíců byla z celkového množství českých zvonů, blížícího se k devíti tisícům, odvedena celá jedna třetina. Válka však nadále pokračovala ve svém běsnění, a tak necelý rok poté, 22. května 1917, nařídilo ministerstvo zeměbrany další vlnu rekvizic. Ta se již týkala všech zvonů z mědi nebo měděných slitin od průměru 25 centimetrů výše, pouze s výjimkou lodních či vlakových signálních zvonců či památek zvláštní umělecké nebo historické hodnoty. V každém kostele, v němž se pravidelně konala bohoslužba, měl být ponechán pouze jeden jediný zvon. V listopadu roku 1917 začaly prosakovat varovné informace o chystané třetí, ještě přísnější vlně konfiskací. Tehdejší plán zrekvírovat převážnou většinu zbylých zvonů a zachovat od každého zvonaře jen jeden až dva příklady jeho tvorby se však naštěstí díky ukončení války nepodařilo uskutečnit. I tak však byl rozsah škod ohromný: v celém průběhu války došlo ke zničení asi tří pětin z původního počtu zvonů!

K provádění rekvizic byly již na počátku vyhrazeny speciální armádní jednotky, takzvaná „glockenkomanda“. Jejich úkolem bylo nejen zvony sejmut, ale též o tom sepsat náležitý protokol. Na jeho základě pak byla farnostem proplácena peněžní náhrada, která měla být uložena a spravována v kostelní pokladně jako zvláštní fond, z něhož se časem bude financovat obnova zvonů. Úředně stanovená jednotná částka čtyř korun za kilogram zvonoviny však byla silně podhodnocená a na zaplacení nových nástrojů samozřejmě nestačila.

Nelehké rozhodování o tom, které zvony budou rozlity a které zůstanou ušetřeny, bylo od začátku svěřeno c. k. zemskému konzervátorskému úřadu pro Království české, předchůdci dnešního památkového úřadu. Hlavní hodnotící měřítko představovala historická hodnota zvonů, vyjádřená především stářím. Například nařízení, které platilo od června 1917, chránilo především památky zhotovené před rokem 1600, zatímco mladší zvony měly být zpravidla vydány v plen vojenským komandům. Takovouto metodiku, díky níž se zachovalo nebývalé množství středověkých a raně renesančních nástrojů, přijímala za svou též většina odborníků. Nechyběly však ani varovné hlasy: „*Dosti možno*,“ zamýšlel se v roce 1917 památkář Zdeněk Wirth na stránkách časopisu *Památky archeologické*, „*že budeme po válce registrovat ve svých soupisech například několik desítek zvonů pražského (gotického mistra – pozn. aut.) Bartoloměje, jež jsou si podobny jako vejce vejci (...), že však udivení pohřešíme originálních*

dokladů pro činnost zvonařských rodin 19. století“ (s. 104). Stáří by tedy podle jeho názoru nemělo být jediným měřítkem rozhodování a tam, „kde je možno obětováním starého zvonu nejběžnější šablony zachovati krásný kus značně mladší, neměly by se povolané kruhy právě v zájmu vědy rozpakovati dáti přednost mládí před stářím“. Takovýto návrh ale bohužel zůstal ve většině případů oslyšen, a tak velká část mladších dokladů zvonařské tvorby zmizela v nenávratnu.

Samotný akt odnímání zvonů vzbuzoval silné emoce a přitahoval pozornost veřejnosti i novinářů. Dobrou představu o tom, co vše se při takové příležitosti odehrávalo, nám poskytuje podrobné líčení rekvizice zvonů ze Švihova, sepsané zdejším děkanem Františkem Zemanem a otištěné dne 21. prosince 1916 v Českém západu. Pro vykreslení atmosféry jej zde přetiskujeme v téměř nezkrácené podobě: *„Bylo to v pátek dne 24. listopadu (1916 – pozn. aut.), kdy mezi obědem as o půl jedné hodině vejde z venku do kuchyně hospodyně a hlasem smutným, úzkostlivým, zděšeným hlásí: pane děkane, jsou tu pro zvony. (...) Vyjdu ven a na chodbě stojí M. N., svobodník 6. zeměbranského pluku, povoláním tesař, rodem Čech, vykazuje se legitimací a hlásí, že jde snímat zvony. Za dveřmi fary stál kostelník, který jej přivedl a který chtěl při té práci být nápomocen. Vedu hned dotýčného vojína na věž, aby viděl, které zvony má sejmuti. Měl je také ve svém seznamu již poznamenané. U kostela stál druhý vojín J. K. od 7. zeměbranského pluku, také Čech.*

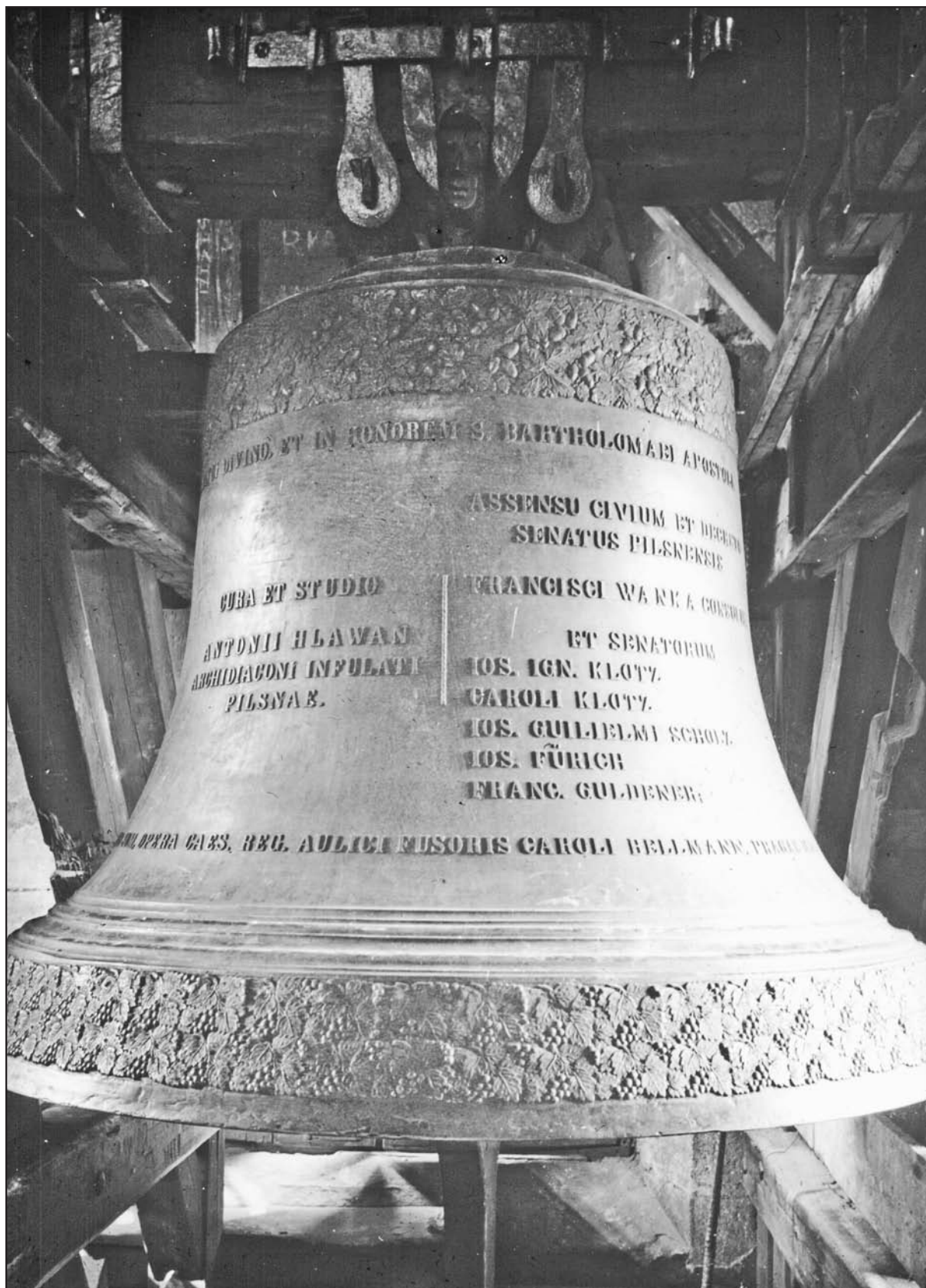
Na tuto návštěvu nebyl jsem toho dne připraven. Dal jsem ihned půl hodiny všemi zvony zvonit, než-li se s nimi rozloučíme. Oba vojáci se zatím v hostinci naobědvali. Přijeli poledním vlakem z Plzně, kde skládali přísahu Jeho Veličenstvu, novému císaři a králi. (...) Vojáci vynesli si na věž kladkostroj, řetězy a jiné potřeby a dali se do práce. O páté hodině k večeru přibyli ještě na pomoc dva vojíni národnosti maďarské.

Druhý den hned ráno, než byla ve farním kostele odsloužena mše svatá, sňat byl zvonek s vížky hradní kaple a přinesen do kostela. (...) U kostela sešli se již lidé. Kostelník udržuje pořádek a „vážně“ každého varuje, by se ke dveřím kostela pod věž nepřibližoval, že již každou chvíli zvon sletí. A skutečně. Na věži jest za 10 minut 9 hodin. Vojáci prostřední zvon v okně stojící nakloní a svrhnou. Země zaduní, zvon leží neporušený. Vojáci jej odkutálí stranou k rohu kostelní zdi a kolmo postaví. (...) Potom pracuje se na zvonu velkém. Po 10. hodině zástup lidí vzrůstá; nejvíce přibýlo školních dětí. Každý dychtivě čeká na pád zvonu tohoto. Kostelník prosí o ticho, by slyšel vojáky na věži, kdyby něčeho potřebovali. Odbila 11. hodina a s okna se řítí zvon velký. Země zaduní více než poprvé, zvon vryje se do ní asi na 20 cm a ačkoli při okraji byl prasklý, zůstal i on neporušen. Vojáci s větší námahou kutálí jej opět stranou.

Přichází stavitel H. v hodnosti četaře, aby shlédl, jak daleko vojáci s prací pokročili a vidí, že jsou již hotovi. (...) O půl druhé hodině odpolední přijíždí panský vůz, zvony se nakládají, a když na věži odbily 2 hodiny, odvázejí se na nádraží. Díváme se smutně za nimi, v oku přítomných vytryskla slza. Také dopoledne při snímání mnohý zaslzel. Byly zvony švihovské známy v celém okolí, byly chloubou kostela i celé osady. Po královském městě Klatovech žádný jiný kostel v okrese nemohl se honositi zvony tak velkými a tak harmonicky sladěnými jako kostel švihovský. Zvučný hlas jejich byl za ticha daleko slyšitelný.

Nyní se nám po nich stýská, jest nám smutno... Mně bylo večer toho dne skoro tak, jako když jsem před rokem přišel z pohřbu otce a matky. A děti doma vypravovaly, že pan páter ve škole plakal...“

Snad ještě o něco působivěji než novinové články ilustrují tehdejší pohnuté události dobové fotografie. Ty, které se nacházejí ve sbírce Západočeského muzea, zachycují zánik zvonů z děkanského kostela svatého Bartoloměje v Plzni. Hlavním zvonom zdejšího souboru byl Bartoloměj, zvaný lidově Bárta (zobrazený na násl. straně). Pyšnil se postavením největšího zvonu v kraji a pátého největšího v celých Čechách. Vážil přes pět tun, a tak není divu, že na něj na konci roku 1916 padl zrak vojenského eráru. Jeho odnětím bylo totiž možno získat takové množství cenného kovu, pro něž by jinak bylo třeba rozlít několik jiných zvonů.

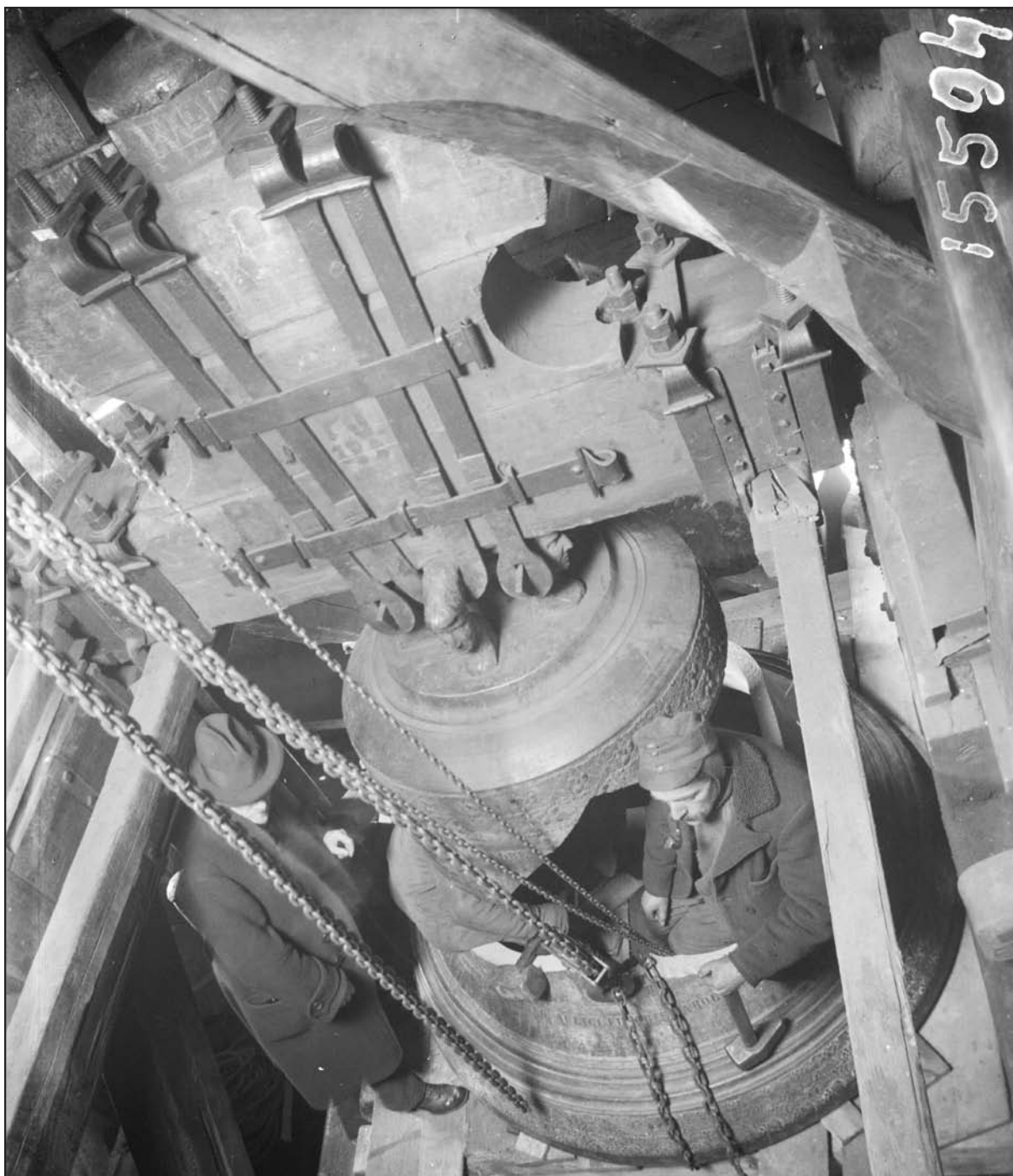
Ze svatobartolomějské věže měly být odebrány i zvony Marie a Anna (viz obrázek), církevní službu nadále vykonávaly pouze Prokop a Jan. Aby lidem zůstala na odebrané nástroje alespoň nějaká památka, vydalo městské muzeum soubor pohlednic, zobrazujících je ještě v jejich původní kráse. Z dokumentačních fotografií Josefa Hanuše je vytiskl Antonín Kovářík ze Škvřňan u Plzně. Patřil mezi ně mimo jiné i zde uvedený záběr.

K provedení rekvizic byly bez ohledu na slavnostní povánoční atmosféru určeny první dny nového roku 1917. Příslušníci rekvizičního komanda se na svatobartolomějskou věž dostavili poprvé ve středu 17. ledna. Práci započali u zvonu Marie, o pár dní později přišel na řadu Bartoloměj a nakonec také Anna. Následující řada fotografií dokumentuje snímání největšího ze zvonů. Jeho nadstandardní velikost ztěžovala manipulaci s ním, svými rozměry navíc výrazně přesahoval šířku okenních otvorů. Nebylo jej proto možno z věže shodit nebo snést vcelku, a tak se vojáci museli chopit palic a zvon, ještě visící, roztlouci na kusy.

Rozbití zvonu představovalo nesnadný úkol. Vždyť nástroj byl stavěn na dlouhodobou zátěž, způsobovanou při zvonění mnohonásobnými údery těžkého srdce. To však byly pravidelné rázy do nejsilnějšího místa kývající se zvukové nádoby, nyní však v pohybu bránily podložené dřevěné fošny a pevnost zvonu oslabily vyvrtané otvory. Jeden z nich právě ručním vrtákem vytváří dvojice mužů v pravém horním rohu fotografie. Vidíme zde také, že se muži s palicemi úmyslně soustřeďují do míst, kde jsou stěny zvonového pláště nejtenčí.

Všechna uvedená opatření způsobila, že se vojákům nakonec, i když jistě za vynaložení velké námahy, opravdu podařilo zvon rozbít. Jednotlivé kusy však byly stále příliš těžké na to, aby s nimi bylo možno manipulovat ručně. Ke slovu proto přišly připravené řetězy a kladkostroje, s jejichž pomocí byly jednotlivé části dopraveny k oknům a odtud spuštěny dolů. Podobným způsobem bylo postupováno i v případě Marie a Anny. O náročnosti celé akce svědčí skutečnost, že snímání jednoho nástroje trvalo v průměru celé tři dny!

Těžko říci, co si asi o této smutné, rozkazem přidělené práci mysleli její vykonavatelé. Na tváři vojína, který se po přestálé námaze pohodlně uvelebil v puklině zničeného zvonu a poklidně si přitom vychutnává svou dýmku, se však žádné zvláštní pohnutí nezračí.

Velmi silně zato ztrátu svých zvonů vnímali samotní plzeňští občané. Podle svědectví novinového článku v Českém denníku z 20. ledna 1917 loučili se s nimi „*tklivě všichni bez rozdílu stavu a stáří. (...) Jedni, jichž drahým odzvonily umíráčkem, hranou a hlaholem svým doprovázely na poslední cestě k hrobu, jiní zase blahé, veselé vzpomínky na dávno zašlé bezstarostné mládí.*“ Nejvíce pohnuta byla prý zdejší dlouholetá zvonice paní Kastlová, která ve chvíli, kdy Bartoloměj pod úder palic puknul, hořce zaplakala: „*Ach Bože můj Bárto, už tě vícekrátě věčnit nebudu na tvůj svátek!*“

Podobné vlny emocí se vzdouvaly snad v každé postižené obci. Veliké dojetí, s nímž se lid s milovanými nástroji loučil, upomnělo roku 1917 Zdeňka Wirtha v Památkách archeologických na jinou, o sto let starší rekvizici. Během ní byly v letech 1810 až 1811 z kostelů konfiskovány zlaté a stříbrné předměty, které měly poskytnout prostředky pro vedení války proti Napoleonovi a zmírnit dopad bankrotu státních financí: „*I dnes loučí se celá osada dojata se zvony, naposledy v slavnostním souzvuku hlaholícími, jako kdysi loučili se členové kláštera nebo farní osadníci s bohatými monstrancemi nebo oblíbenými kalichy, jež často obklopovala mystická pověst drahocennosti, a nabízeli svoje úspory na výkup těchto předmětů*“ (s. 104).

Láskyplný vztah lidí k „jejich“ zvonům vedl k tomu, že se milované nástroje snažili všemi silami zachránit, například tím, že je před konfiskacemi ukryli. Zároveň s tím se vyrojily i četné pověsti. O některých zvonech, které záhadně zmizely těsně před rekvizicí, se například tvrdilo, že odletěly do Říma a vrátí se teprve tehdy, až bude v jejich domovině zcela bezpečno. Jinde se prý zase podařilo vojáky pověřené rekvizicí opít a zvony od nich záludně „za babku“ koupit. Je však dobře možné, že tyto zprávy spíše než skutečný průběh událostí odrážejí zbožné přání věřících; v naprosté většině případů stát přece jen nakonec dosáhl svého.

Jako výraz bezmocného odporu proti spáchané nespravedlnosti lze chápat i lidovou moudrost, podle níž ten, kdo vztáhne na zvony ruku, prohraje válku. Podobného rázu jsou i pověsti o tom, že některé zvony při posledním zvonění protestovaly proti svému budoucímu použití voláním: „*Kanóny, granáty, šrapnely!*“; ty odvážnější z nich prý dokonce na rakouského císaře pokřikovaly: „*Táhni, Francku, táhni, Francku!*“ Věřilo se také, že ani přelití v děla nezbaví zvony jejich církevního posvěcení. Vojáci z bojů na Piávě a v Tyrolích například vypravovali, že o velikonoční noci všechna jejich děla záhadně zmizela a vrátila se na svá místa až o následujícím úsvitu. Zvony, z nichž byla ulita, si prý totiž mezi tím zaletěly do Říma pro každoroční papežovo požehnání.